
KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

A kolozsvári magyar színház történetéből

Bartha Katalin Ágnes: Színházi professzió és presztízs Kolozsváron a 19. század utolsó harmadában= Erdélyi Múzeum. 2015. 3. sz. 45–78 p.

A tanulmány a Kolozsvári Nemzeti Színház – mint az első magyar nyelven játszó kőszínház – történetét vizsgálja mind intézményi működés, mind pedig a színészi mesterség hivatássá válása, vagyis a színházi szakma szempontjából.

Az 1792-től folyamatosan működő Kolozsvári Nemzeti Színház Erdély központi fontosságú színházi intézménye volt. A Pesti Magyar Színház (1837), a későbbi Nemzeti Színház megnyitása után veszített ugyan központi jelentőségéből, de a vidéki társulatok között mégis meg tudta őrizni különleges helyzetét, és a nehézségek ellenére, néhány jeles igazgató irányításával, egyenletesen kiemelkedő műsort tudott produkálni az egész század során. Kiterjedt forrásokra alapozva a színház és a színházi professzió társadalmi-gazdasági-kulturális átrendeződésének árnyaltabb képét kívánja nyújtani a szerző, mint az eddigi színháztörténeti tanulmányok és kézikönyvek. Forrásai: a színügyi választmány működésének korszakra vonatkozó, fennmaradt iratai, jegyzőkönyvei, szabályrendeletek, törvénykönyvek, igazgatói és titkári levelezések, színházi leltárak, gazdasági vonatkozású akták (főkönyvek, naplók, forgalmi és vagyoni kimutatások), személyzeti ügyek aktái (szerződések, fizetéslisták, levelezések, pereskedések), színházi zsebkönyvek, népesebbi és foglalkozási statisztikák, kortárs leírások.

A kiegyezést követő évtizedek a magyar színházi kultúra kivételesen dinamikus korszakát jelentették. A színház mint intézmény lépést tartott a dualista államrendszer által létrehozott nagyszabású politikai, gazdasági és társadalmi változásokkal. Pl. az országos vasúthálózat

kiépülése során 1872-től a Nagyvárad–Brassó vasútvonal egyik legfontosabb állomása Kolozsvár lett. Ez, közvetve, a művészi igények emelkedését is előidézte, hiszen jelentősen növelte a színtársulatok mozgékonyosságát. Így juthat el Gustavo Salvini (1897 február) és olasz társulata Erdély különböző városaiba megismertetve az olasz színház verista játéknyelvét, a színészi alakítás jellemteremtő erejét a szakmával és a közönséggel egyaránt.

A Kolozsvári Nemzeti Színház intézménytörténetét három fő korszakra tagolja a szerző, melyek három kiemelkedő színházi egyéniséghez köthetők: Fehérváry Antal vállalkozó igazgató (1866–1872), Korbuly Bogdán intendáns (1874–1878), Ditrói Mór vállalkozó igazgató (1887–1897).

1867 nemcsak politikai korszakhatár. A színházi ügyek országos szinten a belügyminisztérium irányítása alá kerültek, a színielőadások engedélyezése a helyi törvényhatóságok jogköre lett a korábban a Pest-Budán székelő Helytartótanács helyett. Erdélyben a színház ügyeit a színházi választmány intézte, folytatva az arisztokrata pártolás hagyományait. A színházi választmányt a szabadságharc után rövid időre megszüntették, de 1853-ban gróf Mikó Imre elnökletével újraalakult, így az intézményi struktúra tekintetében folyamatosság volt. A társulatok működését tekintve az egy személy által összetartott társulati működés váltotta fel a korábbi évadonként változó együtteseket. Fehérváry Antal öt és fél éven át igazgatta a színházat jó színvonalon, választmányi segéllyel. Őt követően Korbuly Bogdán intendáns, mint a kolozsvári hitelbank és zálogkölcson társulat igazgatója, Erdély egyik leggazdagabb embereként saját vagyonát sem sajnálva állt a színház élén. Az általa felépített nyári, favázas színkör a társulat kolozsvári állandósítását célozta. Ditrói Mór szintén választmányi segéllyel igazgatta a kolozsvári társulatot. Működése az intézmény egyik fénykorát jelentette, kiváló színészeket ismert fel és nevelt ki ebben az időszakban.

A színügyi választmány (korábban színházi bizottság) a színház szakmai vezetői fölött álló, azok munkáját gazdaságilag, szakmailag ellenőrző csoportot jelentett, élén a választmányi elnökkel. A választmányt és elnökét a felügyelő hatóság (korábban az erdélyi országgyűlés, majd a Helytartótanács és a kiegyezéstől a belügyminisztérium) nevezte

ki, és a város életében kiemelkedő fontosságú személyekből állott, akik közé az arisztokrácia tagjai, nagybirtokosok, a város értelmiségi elitjéből származó közigazgatási, törvényhozási és tanügyi magas rangú funkcionáriusok tartoztak. A választmány üléseinek fennmaradt jegyzőkönyvei és egyéb iratai alapján körvonalazható a feladatkörük, melynek ellátása ráfordításokat, erőforrásokat igényeltek úgy mint: pénz-és reáltőke mellett emberi munka, vállalkozói ismeretek és készségek, információk és mindezek kamatoztatása.

A választmányi gazdálkodás elsősorban a színház vagyonának kezelését jelentette a színház működése érdekében. Már 1854-ben, Mikó Imre indítványára, egy színházi alaptőke létesítését és egy sikeres gyűjtő tervet dolgozott ki a választmány. A színházi kultúra közösségi támogatását alátámasztó érvek egyik lehangsúlyosabbika a nemzeti presztízs érve volt.

Az alaptőke kezelése mellett a választmány költségvetési terveket dolgozott ki együttműködve a pénztárossal, felülvizsgálta az igazgatói számadásokat, képviselte a színházat a belügyminisztériumnál, 1866-tól folyamatosan sikerült biztosítani a színház normatív támogatását, melyet 1870-ben kaptak meg először a király udvartartási javadalmának művészi célokra átengedett pénzalapjából, mint a királyné adományát: 15000 forintot. . A színházat a város is segítette faanyaggal. A választmányi akták szerint a színházban állandóan beruházásokat, karbantartásokat kellett végezni. Gyarapították a dráma- és zeneműtárat is.

A választmány egyik legfontosabb és egyben legkockázatosabb feladata a megfelelő színigazgatók révén kiemelkedő színvonalú társulati működést biztosítani a városi közönség számára. 1871-től dráma bíráló bizottságot állítottak fel az új darabok elbírálásához. Az erdélyi színház társulatot, az évek során változó összeggel folyamatosan segélyezték, és kiemelkedő művészi teljesítmény elismerésére egyénileg is támogattak egy-egy színházi személyt. Anyagilag segítették és szervezték a vidéki fellépéseket. A jegyárak és bérletek árának megszabását is a választmány engedélyezte, a családi páholybérletek ügyét is szervezték.

Fehérváry Antal, Korbuly Bogdán és Ditrői Mór tevékenységének részletei a választmányi pályázat felhívásából, az igazgatók és az intendánsok üzleti, gazdasági levélváltásaiból, színházi zsebkönyvekből, szí-

nészekkel kötött szerződésekből, fizetési listákból bontja ki a szerző. Ezek alapján elmondható, hogy Fehérvár működése alatt a színház épülete megújult, fűthetővé vált, a nézőtér kibővült és patkó alakúvá lett. Nyaranta Erdély több városában játszottak. A színészet önszerveződésének következtében megteremtették a nyugdíj és önszegélyezés pénzügyi garanciáját. A társulat mobilitása az állandósulás felé mozdult a szigorú szerződések ellenére is, amely profizmust várt el a színészektől és egyéb színházi dolgozóktól egyaránt. A személyzeti fizetések listája valamint a költségvetési tervek igen jól szemléltetik a színház működési struktúráját, színvonalas és sok műfajú repertoárját.

Korbuly Bogdán intendatúrája alatt a társulat száma és összetétele azt mutatja, hogy a színház az opera társulat megerősítésével kívánt működni. Az 1873-as kolozsvári színházi törvénykönyv részletesen taglalta a színészek kötelességeit, a próbákon, a színpadon és a színházon kívüli viselkedés szabályait. A vétségekért, mulasztásokért befizetett díjak a nyugdíjalapot gazdagították.

A magyar színészet hivatássá válásának folyamatában kulcsfontosságú volt a Színészeti Tanoda (1865) létrejötte mellett a színészet erkölcsi, anyagi és szociális érdekeinek védelmét szolgáló Magyar Színészkezelő (Országos Színészegylet) megalakulása 1871-ben. Feladata a vidéki színjátszás működési szabályrendszerének kidolgozása és érvényesítése volt. A színészek piaci megszervezése is egyre nagyobb erőfeszítésbe került, hiszen a Magyar Színészet 1873-as Évkönyve szerint 850 színész volt a pályán. Ez a szám az úgynevezett karszemélyzetet (kórus-tagok, sűgő, karnagy, festő, ruhatárnok, pénztárnok, táncosok) is tartalmazta, akik alkalmasint statisztaszerepet is betölthettek. Az országban utazgató társulati tagokkal az intendáns vagy a titkár levelezett, de 1870-ben megindult a *Színpad*, az Első Magyar Színházi Ügynökség hivatalos közlönye. Ennek lapjain nemcsak színészeket közvetítettek a kolozsvári társulathoz, hanem külföldi és magyar színjátékszövegek és színpadi zeneművek közvetítését is vállalták, melyeket a szerzőktől, jogdíj fejében, megvásároltak. Ezen kívül jelmez és díszlet cseréket is közvetítettek az ország színházai között.

A színház tagjai a színészet mellett házi szerzőként, fordítóként, színre alkalmazóként is közreműködtek, sőt még a szerepmásolást sem

tartották rangon aluli munkának, természetesen megfelelő javadalmazás fejében. Korbuly igazgatása alatt 58 új színművet, 133 fordított művet és 20 új operát és operettet mutattak be. Alighanem Korbuly Bogdán volt az első ember, aki színházi tevékenységéért nemesi rangot kapott.

Ditrói Mór 1887-ben vette át a színház igazgatását, aki Bölöny József országgyűlési képviselővel és intendánssal közösen szervezte a színház életét. Színészi törzsgárdát alakítottak ki, új díszleteket rendeltek, a ruhatárat felfrissítették, új színdarabokat szereztek be. Ditrói új próbastílust, lendületes vezetést alkalmazott az együttes játék, a jó kritika, a közönség megalégedésére. Néhány év múlva azonban Ditrói és Bölöny viszonya megromlott. Bölöny a belügyminiszterhez címzett levelében kifejti a vállalkozói rendszer hátrányait és lemondásának elfogadását kéri. Bölöny lemondását elfogadják, a vállalkozói rendszer azonban marad, de a vállalkozó igazgató és az intendáns jogköreit és kötelességeit - pontosabban és szigorúbban-szerződésben körülhatárolják.

A Ditrói-korszak értékes művészi lendületet hozó korszak volt. A közkedvelt műfajok mellett magyar dráma ciklust szervezett. 48 napon át 48 magyar drámát játszott a társulat, emellett külön Jókai-, Csíky Gergely- és Madách-ciklust is szervezett, melynek koronája az *Ember tragédiája* volt (Kolozsvár 1887; Nagyvárad 1890) páratlan fényvel és sikerrel. Az 1894/95-ös évadban pedig Shakespeare -ciklust szervezett, 17 különböző Shakespeare dráma előadássorozattal. A téli főszezonban minden évben operát is adtak elő. Műsoron volt: a *Traviata*, az *Álarcosbál*, az *Ernani*, a *Zsidónő*, a *Hunyadi László*, a *Bűvös vadász*, a *Parasztbecsület* és a *Bajazzók*. Neves vendégművészek rendszeresen szereplői voltak a kolozsvári színpadnak: Jászai Mari, Prielle Kornélia, Márkus Emilia, Csillag Teréz, Szigeti József, Náday Ferenc, Újházy Ede. Ditrói úgy tudott színvonalas műsort teremteni, hogy a színház pénzügyi forgalmát évről évre növelte.

A három korszak intézményi stratégiáját vizsgálva látható – állapítja meg a szerző – hogy a választmányi politika egyre inkább leválik a szakmai döntésekről. A döntéshozás inkább a szakmai kézbe kerül, a választmány feladata pedig, a színház fenntartó-ellenőrző ügyelete valamint a kapcsolódó számadások elvégzésére szűkül.

Ezekben az évtizedekben zajlik a színésztársadalom, illetve a szakma profivá válása is. A szerző bőségesen adatolva (emlékiratok, levelek) rajzolja fel a színészek számának növekedését, piaci megszerveződését, a színészi fizetésből való megélés problémáit, a színészek és színésznők iránti társadalmi elvárásokat, a megbecsültségük kettősségét, munkajogi helyzetüket (szerződések), illetve a társadalmi felemelkedésük lehetőségeit.

Cholnoky Olga